

**МОРФОЛОГІЧНІ ТА СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ МИНУЛОГО
ЧАСУ В ТИПОЛОГІЧНО ВІДМІННИХ МОВАХ
(НА МАТЕРІАЛІ ПОЛЬСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ)**

**MORPHOLOGICAL AND SYNTACTIC MEANS OF PAST TENSE EXPRESSION
IN TYPOLOGICALLY DIFFERENT LANGUAGES
(ON THE MATERIAL OF POLISH AND ENGLISH LANGUAGES)**

Смерчко А.А.,

orcid.org/0000-0002-6303-6022

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Приватного вищого навчального закладу

«Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»

Нісаноглу Н.Г.,

orcid.org/0000-0001-5067-6322

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри романо-германської філології

Приватного вищого навчального закладу

«Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»

У запропонованій статті здійснено цілісний порівняльно-типологічний аналіз засобів граматичної репрезентації категорії минулого часу в структурно-типологічно гетерогенних мовних системах – польській (синтетичній) та англійській (аналітичній), з урахуванням парадигматичних, синтагматичних і дистрибутивних параметрів темпоральної організації дієслівних конструкцій.

Предметом аналізу виступають морфологізовані флексійні моделі утворення претеритальних форм у польській мові, які інкорпоруєть категоріальні значення особи, числа та граматичного роду, що уможливорює імпліцитну реалізацію синтаксичного суб'єкта без необхідності залучення експліцитних займенникових детермінантів. У протиставлення цьому, англійська мова демонструє аналітичну стратифікацію темпорального простору шляхом поєднання допоміжних вербальних компонентів, структурного варіювання часових форм (Past Simple, Past Continuous, Past Perfect, Past Perfect Continuous) та синтаксичної лінійності з обмеженим ступенем інверсивної варіативності.

Окремо проаналізовано категорію родової диференціації в межах множинних флексій польського дієслова (*męskoosobowy / niemęskoosobowy*), яка є структурно релевантною виключно для західнослов'янських мов і не репрезентована в граматичній системі англійської мови.

На основі зіставного аналізу зроблено висновок, що типологічна дихотомія аналітизму і синтетизму не перешкоджає функціональній ізоморфності у вираженні претеритальних значень, що досягається за рахунок різноспрямованих, але системно обґрунтованих граматичних механізмів. Отримані результати становлять концептуально значущий внесок у розвиток морфосинтаксичної типології дієслівних категорій, зокрема у напрямі реконструкції типологічних параметрів темпоральної системи в поліструктурних мовах, і можуть бути використані як методологічна база для подальших досліджень у сфері граматичної інтерференції, зіставного моделювання вербальних парадигм, а також при розробленні дидактичних інструментів, орієнтованих на оптимізацію навчання польської та англійської мов як іноземних у межах лінгводидактичних парадигм контрастивного спрямування.

Ключові слова: категорія минулого часу, морфологічні засоби, синтаксичні засоби, аналітичні дієслівні форми, синтетичні дієслівні форми.

The article focuses on the means of grammatical representation of the past tense category in structurally and typologically heterogeneous language systems – Polish (synthetic) and English (analytical) by using a comprehensive comparative-typological analysis. Special account is taken of the paradigmatic, syntagmatic, and distributional parameters of the temporal organization in verbal structures.

The subject-matter of the analysis is the inflectional patterns used for forming the preterite forms in the Polish language, which incorporate the categorical meanings of person, number, and grammatical gender. It enables the implicit realization of the syntactic subject without the need to include explicit pronominal determinants. In contrast, the English language demonstrates analytical stratification of temporal space through a combination of auxiliary verbal components, structural variation of tense forms (Past Simple, Past Continuous, Past Perfect, Past Perfect Continuous), and syntactic linearity with a limited degree of inverse variability.

Special emphasis was given to the category of gender differentiation within a number of the Polish verb inflections (*męskoosobowy / niemęskoosobowy*), which is structurally relevant specifically for West Slavic languages and is not represented in the grammatical system of the English language.

Based on the comparative analysis, it was concluded that the typological analytic-synthetic dichotomy does not prevent functional isomorphism in expressing preterite meanings that is achieved by multidirectional but justified grammatical mechanisms. The results obtained have proved to be a conceptually significant contribution to the development of the

morphosyntactic typology of verbal categories, in particular in the area of reconstructing the typological parameters of the temporal system in polystructural languages. In addition, the results can be used as a methodological basis for further research in the field of grammatical interference, comparative modeling of verbal paradigms, as well as in the designing didactic tools aimed at optimizing teaching Polish and English as foreign languages within the framework of contrastive linguodidactic paradigms.

Key words: past tense category, morphological means, syntactic means, analytical verbal forms, synthetic verbal forms.

Постановка проблеми. У представленій науковій розвідці здійснюється порівняння вираження категорії минулого часу в польській та англійській мовах з метою виявлення типологічних особливостей кожної з них. Аналіз зосереджено на морфологічних і синтаксичних засобах, через які обидві мови репрезентують минулі дії, зокрема в контексті протиставлення синтетичних і аналітичних структур. Такий підхід дозволяє розглянути граматичні явища не ізольовано, а як елементи систем, що по-різному реалізують універсальну комунікативну функцію – передавання минулого часу. Дослідження акцентує увагу на взаємозв'язку форми й значення, зокрема через роль флексій, допоміжних дієслів та інших граматичних елементів, що сприяє глибшому розумінню механізмів граматичної організації в типологічно відмінних мовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темпоральність являє собою категорію, яка базується «на семантиці дієвості ... та відображає внутрішній, зовнішній і співвідносний аспекти тривання дії» [1, с. 371]. Для мови характерна «темпоральна багатовекторність» – вираження всіх часових вимірів – минулого, теперішнього, майбутнього [9, с. 3]. Дієвість виражається дієсловом, форми якого є засобами реалізації категорії часу в мові [1]. Категорія минулого часу є однією з базових у граматичній системі будь-якої мови [7], оскільки дозволяє точно передавати часові відношення між подіями. У польській та англійській мовах ця категорія реалізується різними засобами, що зумовлено їхньою типологічною приналежністю: польська мова належить до синтетичних мов, тоді як англійська – до аналітичних. Попри цю різницю, обидві мови виконують аналогічну комунікативну функцію – вираження дії, що відбулася у минулому.

Виклад основного матеріалу. У англійській та польській мовах формування категорії минулого часу демонструє суттєві типологічні розбіжності. Англійська мова репрезентує багатоконпонентну темпоральну систему, в межах якої функціонує низка претеритальних форм, зокрема найбільш продуктивною та частотною в дискурсі є форма Past Simple, яка реалізує базове темпоральне протиставлення без урахування аспектуальної специфікації.

Натомість у польській мові реалізується моно-темпоральна модель минулого часу, яка, попри структурну уніфікацію, вирізняється високим ступенем морфологічної варіативності, зокрема через флексивну парадигму, що охоплює категорії особи, числа та роду. Дієслівні форми в минулому часі в польській мові демонструють значну контекстуальну детермінованість, що зумовлює обов'язковість узгодження з граматичними характеристиками суб'єкта висловлювання, а також залучення афіксальних маркерів для реалізації відповідних синтаксичних і семантичних зв'язків.

У польській мові минулий час утворюється шляхом додавання до основи дієслова флексій, які маркують особу, число та рід. Ці флексії становлять чітко впорядковану систему та забезпечують високу морфологічну інформативність. Наприклад: *czytać* (читати) → *czytałem* (я читав, чол. рід), *czytałam* (я читала, жін. рід), *czytaliśmy* (ми читали, так званий чоловічоособовий рід), *czytalyśmy* (ми читали, нечоловічоособовий рід). Такий спосіб творення минулого часу свідчить про синтетичний характер польської мови, де граматичні значення реалізуються засобами внутрішньої морфологічної структури без залучення службових слів.

В англійській мові сформовано основні часові класи форм дієслова, зокрема, минулого часу [4, с. 86–87]:

1) неозначена форма (Past Indefinite) – передає послідовність дій, стан речей у минулому: *I wrote*;

2) тривала форма (Past Continuous) – означає дію, яка триває в певний момент у минулому: *I was writing*;

3) перфектна форма (Past Perfect) – вказує на попередність дії в минулому: *I had written*.

Для повноти класової типології, на наш погляд, слід додати Past Perfect Continuous, що являє собою «гібридну форму» [5, с. 54], поєднуючи ознаки тривалої та перфектної форм: *I had been writing*.

Вищенаведені положення дозволяють констатувати, що аломорфною рисою польської та англійської мов є існування в англійській мові низки часових підкласів граматичної категорії минулого часу.

Стосовно морфологічних засобів передачі граматичного значення варто зазначити, що

хоча англійська мова за своєю граматичною структурою належить до мов аналітичних, спостерігаються й випадки мовних синтетичних явищ. Синтетичні граматичні форми репрезентовані, зокрема, такими засобами як чергування (внутрішня флексія), суплетивізм і афіксація [3, с. 284–288]. Граматичне значення минулого часу може виражатися, наприклад, за допомогою чергування у дієсловах: *give* – «давати», *gave* – «давав», *write* – «писати», *wrote* – «писав»; суплетивізму у дієслівній парадигмі, в якій не лише виражається значення часу, а й диференціюється число дієслова: *to be* (бути) – *was* (одн.) – *were* (мн.); афіксації: *wash* – «мити», *washed* – «мив», *live* – «жити», *lived* – «жив». Отже, вищевикладене свідчить про більший спектр творення синтетичних граматичних форм в англійській мові, ніж в польській, у чому виявляється аломорфізм.

Слід зауважити, що в англійській мові, в залежності від типу речення, утворення минулого часу може бути і аналітичним способом, і синтетичним. Так, минулий неозначений час (Past Indefinite) лише у стверджувальній формі є синтетичним, а в питальній і заперечній формах – аналітичним [2]. Наприклад:

Стверджувальна форма:

I wrote	я писав, -ла
you wrote	ти писав, -ла / ви писали
we wrote	ми писали
he wrote	він писав
she wrote	вона писала
it wrote	воно писало
they wrote	вони писали

Заперечна форма:

I did not write	я не писав, -ла
you did not write	ти не писав, -ла / ви не писали
we did not write	ми не писали
he did not write	він не писав
she did not write	вона не писала
it did not write	воно не писало
they did not write	вони не писали

Питальна форма:

Did I write?	я писав, -ла?
Did you write?	ти писав, -ла / ви писали?
Did we write?	ми писали?
Did he write?	він писав?
Did she write?	вона писала?
Did it write?	воно писало?
Did they write?	вони писали?

Вищенаведені приклади питальної та заперечної форм містять допоміжне дієслово *did*, що ілюструє творення аналітичних дієслівних форм і слугує маркером категорії минулого неозначеного часу. До того ж, приклади свідчать про те,

що англійські дієслова, на відміну від польських, не мають форм для вираження родових характеристик, що є аломорфною ознакою зіставлюваних мов.

Наступною відмінною рисою є те, що в порівнянні з польською мовою, в якій числова опозиція репрезентує в системі дієслова окрему граматичну категорію, в англійській мові категорія числа у дієсловах минулого часу майже не виражена. Найбільш повно ця категорія реалізується формами дієслова *to be* – для першої (I) та третьої (*he, she, it*) осіб однини вживається форма *was*, для першої (*we*), другої (*you*) та третьої (*they*) осіб множини – *were* (у другій особі форма *were* вживається як в однині, так і в множині). Наприклад: *She was at home* (Вона була вдома), але: *We were at home* (Ми були вдома). Таким чином, відмінні числові форми в англійській мові спостерігаються, але частково, що не є характерним для польської мови.

У західнослов'янських мовах граматичні значення передаються через морфологічні зміни основи та флексії. Завдяки такому морфологічному маркуванню польська мова дозволяє відносно вільний порядок слів у реченні без втрати зрозумілості. В англійській ж мові порядок слів як засіб граматичних відношень є фіксованим [8]. Зміна порядку слів неможлива, оскільки це призведе до руйнування синтаксичних зв'язків між словами [6]. Наприклад, в англійському реченні *John never saw planes* (Джон ніколи не бачив літаків) при зміні порядку слів (у даному випадку – підмета і додатка) – *Planes never saw John* – спостерігається спотворення змісту (Літаки ніколи не бачили Джона). На відміну від польського – *Jan nigdy nie widział samolotów / Jan samolotów nigdy nie widział / Samolotów Jan nigdy nie widział* – зміна порядку слів допустима і відбувається лише зсування логічного наголосу або зміна інтонації задля передачі експресії.

В англійській мові інверсія як навмисне порушення прямого порядку слів в стверджувальному реченні використовується для надання висловлюванню експресивності, створення стилістичного ефекту: *Never John saw planes*. Наведений приклад демонструє винесення прислівника частотності *never* як елементу речення в початкову позицію, що не є для нього типовим. У цьому випадку прийом інверсії використано з метою підкреслення відсутності у Джона певного життєвого досвіду. В польській мові інверсія може передавати експресію аналогічно до англійської (див. вище).

Як бачимо, однією з фундаментальних відмінностей між польською та українською мовами

у сфері граматики є принципи формування особових форм минулого часу. Хоча обидві мови використовують синтетичні форми, реалізація граматичних значень відбувається за різними моделями.

У польській мові дієслівна форма минулого часу вже інкорпорує значення особи, роду та числа. Відповідно, для кожної особи існує окрема флексивна форма, що чітко розрізняється [10]. Наприклад в чоловічому роді однини:

robilem – я робив

robileś – ти робив

robił – він робив

Приклади контексту:

– *Kupiłem wczoraj nowy telefon.* – Я купив вчора новий телефон.

Дієслово *kupiłem* закінчується на *-łem* – цей формант маркує форму 1-ї особи однини чоловічого роду в минулому часі, ідентифікуючи не лише рід, а й особу без використання займенника. Саме такі способи побудови висловлювань в минулому часі однини є найбільш продуктивними. Конструкції на зразок *Ja kupiłem wczoraj nowy telefon* із вживанням особового займенника використовують лише за необхідності виділення особи логічним наголосом, часто при порівнянні: *Ja to kupiłem wczoraj nowy telefon, a ona jeszcze się zastanawia* (Я то вже купив собі новий телефон, а вона ще думає).

– *Robiłeś kolację dla całej rodziny?! Nie wiedziałem, że umiesz gotować* (Ти приготував вечерю для всієї сім'ї? Я не знав, що ти вмієш готувати).

В обидвох реченнях в польському контексті відсутні займенники. Функцію ідентифікатора виконують особові флексії *-leś*, *-łem*, маркуючи 2 і 1 особу чоловічого роду однини, відповідно. Уживання займенника є факультативним, оскільки всі граматичні ознаки імпліцитно присутні, тобто кодуються, в особовому закінченні дієслова. 3-тя особа зазвичай містить займенник, або слово-ідентифікатор.

– *On niestety nie przyjechał* – (Він, на жаль, не приїхав)

– *Michał niestety nie przyjechał* – (Міхал, на жаль, не приїхав)

Форми жіночого роду в минулому часі в польській мові, так само як і в чоловічому, також маркується морфологічно за допомогою спеціальних флексій:

robiłam – я робила

robiłaś – ти робила

robiła – вона робила

Наприклад: *Napisałaś bardzo ciekawy artykuł o historii Polski. Czytałam. Świetnie! Serio!* – (Ти

написала дуже цікаву статтю з історії Польщі! Я читала. Класно! Дійсно!).

Ідентифікація роду і особи, як і у випадку чоловічого роду, закладена у флексії: *-łaś* (маркує 2 особу жіночого роду однини минулого часу), *-łam* (1 особу жіночого роду однини минулого часу). Додатково зазначимо також, що в однині суфікс *-ł-* маркує минулий час однини. Голосний *-a-* тут вказує на жіночий рід, а остання літера безпосередньо особу: *-m* 1 особу однини, *-ś* 2 особу однини (аналогічно маємо в чоловічому роді). У середньому роді однини використовується універсальна форма на *-ło*: *ono robiło* – воно робило. Форма є морфологічно стабільною і використовується виключно у 3-й особі. Таким чином, польська мова зберігає розмежування за особами навіть в родових формах однини [7].

У польській мові граматична система минулого часу у множині передбачає специфічне родове розрізнення, відсутнє як в українській, так і в інших східнослов'янських мовах. Йдеться про поділ на так званий чоловічоособовий рід (*rodzaj męskoosobowy*) та не чоловічоособовий рід (*rodzaj niemęskoosobowy*).

Форми особового чоловічого роду або, дослівно, чоловічоособового роду (*męskoosobowy*) маркуються (ідентифікуються) суфіксом *-li-*.

Ця форма використовується тоді, коли суб'єктом дії є група, що включає принаймні одного чоловіка-людину. Морфеми в таких формах виражають як рід, так і особу:

(my) *robiliśmy* – ми робили (чоловіки або змішана група)

(wy) *robiliście* – ви робили

oni robili – вони робили

«Нечоловічоособовий» рід (*niemęskoosobowy*) відрізняється наявністю суфікса *-ły-*, що виконує функцію маркування роду.

Ця категорія охоплює всі інші групи у яких немає хоча б одного чоловіка-людини: лише жінки, діти (якщо йдеться про людей), а також тварини, предмети, явища, абстрактні поняття тощо [10]. Останнє функціонує переважно в 3 особі Флексивні форми мають інші закінчення:

(my) *robiłyśmy* – ми робили (жінки / діти / жінки і діти)

(wy) *robiłyście* – ви робили

(one) *robiły* – вони робили (всі хто / все

що завгодно, крім чоловіків-людей).

Wstąpiłyśmy na chwilę do tego sklepu. – Ми (жінки / діти) забігли на хвилину в цей магазин. *Co tam robiłyście?* – Що ви (питання до жінок чи дітей) там робили? *Gdzie były twoje słuchawki* – Де були (про предмети) твої навушники.

Тобто, при абсолютно однаковому формальному перекладі на українську мову, ці форми в польській мові містять значно більший пласт граматичної інформації: *Czy byliście wczoraj na imprezie u Kariny?* / *Czy byłyście wczoraj na imprezie u Kariny?* Обидва речення перекладаються абсолютно однаково: *Ви були вчора на вечірці у Каріни?* (крім особи, немає жодного натяку на те, кому адресоване питання – чоловікам, жінкам чи всім разом). Проте в польській мові у першому реченні питання містить ще й чітке граматичне окреслення роду (родовий суфікс-ідентифікатор), тобто стосується як чоловіків, так і мішаної групи. У цьому випадку переклад є релевантним. Натомість друге питання завдяки суфіксу-ідентифікатору роду, адресовано виключно до жінок (або дітей, при наявності), навіть у складі мішаної групи. Тут, релевантним перекладом можливий лише при зазначенні роду, наприклад, введенням у контекст звертання: *Дівчата, ви були вчора на вечірці у Каріни?*

Таким чином, у польській мові маркування роду у множині є важливим морфологічним чинником при творенні дієслівних форм минулого часу.

Схожа ситуація спостерігається і в більшості інших західнослов'янських мов, зокрема у чеській та словацькій, де також реалізується розрізнення між *żeńskoosobowy* та *niemżeńskoosobowy* родами в минулому часі та в категорії множини загалом.

Висновки. У ході дослідження дійшли висновку, що польська і англійська як типологічно відмінні мови виявляють дистинктивні риси в утворенні темпоральних конструкцій.

Англійська мова характеризується поліформною темпоральною системою, в межах якої реалізується низка граматичних претеритальних структур (зокрема Past Simple, Past Continuous, Past Perfect, Past Perfect Continuous), що виконують диференційовані аспектуально-семантичні

функції. Натомість у польській мові імплементовано унітарну темпоральну парадигму, представлену єдиною морфологічною формою минулого часу, яка, однак, демонструє високий ступінь морфосинтаксичної варіативності.

У межах англійської граматичної системи, формування дієслівного претериту здебільшого здійснюється за допомогою суфіксальної морфематики або ж суплетивного механізму. У польській мові дієслівні форми минулого часу детерміновані комплексною флективною системою, що передбачає обов'язкову морфологічну адаптацію за категоріями особи, числа та граматичного роду. Така кон'югаційна модель зумовлює граматичну агрегацію суб'єктно-присудкових компонентів на парадигматичному рівні.

Синтаксис англійської мови характеризується жорстко фіксованою лінійною структурою типу SVO (Subject–Verb–Object), яка є обов'язковою для реалізації валентнісних властивостей предиката та забезпечення когерентності висловлювання. Натомість польська мова функціонує на основі синтаксичної транспозиційності, що є можливою завдяки морфологічно маркованій флексії, яка компенсує зміни у порядку слів. Попри цю гнучкість, у нейтральному синтаксичному контексті превалює канонічний порядок, у якому підмет передуює присудкові.

Не зважаючи на відмінності в типологічній структурі і те, що польська та англійська мови використовують різні граматичні засоби для вираження минулого часу, вони ефективно реалізують категорію минулого часу. Польська мова реалізує її переважно синтетичними засобами – через флексії та видові форми дієслова, тоді як англійська – аналітичними: за допомогою допоміжних дієслів, словопорядку та комбінації часів. Обидві системи мають свої переваги й забезпечують достатній рівень точності в передаванні часових та аспектуальних значень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барчук В. Граматична темпоральність : Інтервал. Час. Таксис : монографія. Івано-Франківськ : Сімік, 2011. 416 с.
2. Жлуктенко Ю.О. Порівняльна граматики англійської та української. Київ : Радянська школа, 1960. 160 с.
3. Кочергая М.П. Вступ до мовознавства : підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ : Видавничий центр «Академія», 2001. 368 с.
4. Никонорова Л. І., Стогній І. В. Вживання часових форм дієслова в сучасній англійській мові. Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту. 2015. № 2. С. 86-90.
5. Харитонов І.К. Теоретична граматики сучасної англійської мови. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2007. 160 с.
6. Karamysheva I. D. K Contrastive Grammar of English and Ukrainian Languages : Textbook. Vinnytsia : Nova Knyha Publishers, 2012. 320 p.

7. Maliszewski B. O sposobach utrwalania czasu przeszłego w zbiorze ćwiczeń „Gramatyka z kulturą. Przez osoby”. *Acta Universitatis Lodzensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców*. Tom 31 (2024): Przemiany glottodydaktyki polonistycznej. 2024. S. 263–282. URL: <https://doi.org/10.18778/0860-6587.31.16>
8. Rayevska N.M. *Modern English Grammar*. Kiev : Vyšča Skola Publishers, 1976. 304 p.
9. Romaniuk S. *Struktura kategorii temporalności we współczesnym języku ukraińskim*. Warszawa: Uniw. Warszawski, 2012. 235 s.
10. Stefańczyk W. T. Postać bezokolicznika a odmiana czasownika w czasie przeszłym. *Acta Universitatis Lodzensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców*. Tom 18. 2011. S. 303–309. URL: https://bazhum.muzhp.pl/media/texts/acta-universitatis-lodziensis-ksztacenie-polonistyczne-cudzoziemcow/2011-tom-18/acta_universitatis_lodziensis_ksztacenie_polonistyczne_cudzoziemcow-r2011-t18-s303-309.pdf?utm_source=chatgpt.com